

## ГЕОПРОСТОРОВА ДЕЛІМІТАЦІЯ ТА МЕТРИЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПЕРИФЕРІЙ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

*В статті розглянуто сучасний досвід вивчення центр-периферійних відносин. Запропоновано підходи щодо делімітації та метризації суспільних периферій. Виділені периферії Причорноморського суспільно-географічного району.*

*Modern experience of the study centre-peripheral relations is considered in article. The offered approaches delimitations and measurements of the society-geographical periphery. The peripheries of the Prichernomorskiy society -geographical region was chosen.*

**Актуальність.** Діалектичні принципи пізнання навколишнього світу сприяють закріпленню такої науково-дослідної установки: завжди можна виділити центр (соціально-економічний, геополітичний, історико-культурний тощо) і менш розвинену периферію, пов'язану із центром і багато в чому залежну від нього. Процес поляризації всеохоплюючий та ієрархічний – в процесі регіонального розвитку ієрархічна система територіальної організації суспільства ускладнюється, відбувається поширення центр-периферійних відношень на всіх рівнях. Це зумовлює постійну увагу дослідників на питаннях теорії, методології, методики дослідження центру та периферії як елементів геопростору. При цьому особливу увагу привертають найменше розроблені питання делімітації та метризації периферій.

**Аналіз останніх публікацій.** Значення макрорегіоналізації України та методологічні засади розробки регіональної політики представлені в роботах О.Г. Топчієва та О.І. Шаблія [11, 12].

В контексті дослідження ролі центру та периферії у регіональному розвитку О.В. Грицай, Г.В. Йоффе, О.І. Трейвіш (1991), аналізуючи територіальну структуру Європи і здійснюючи наскрізне районування, виділяють в її межах субрегіони з різними рівнями територіальної концентрації, характером і динамікою економічного розвитку, глибиною територіального поділу праці [1]. Дж. Фридман (США), якого вважають на Заході класиком концепції «центр - периферія», досліджуючи еволюцію відносин між ними, виділяє стосовно до національного рівня чотири стадії трансформації території [5]. Комунікативність – важлива категорія в аналізі центр-периферійних відносин та процесів. Власне оцінці рівнів комунікативності присвячена робота К. Мезенцева та О.Гладкого [2], в якій здійснено дослідження цієї категорії для міст України. Системну взаємодію Центру та Периферії на регіональному рівні глибоко розглянуто в роботі А.В. Руденко на прикладі республіки Татарстан [6]. Вплив міста на безпосередньо прилеглу територію розглянуто в дисертаційному дослідженні М.Л. Сажнева [7].

Власне проблеми і підходи щодо делімітації периферії розглянуто нами в попередній роботі [3], сутність яких полягає у застосуванні системи

гравітаційних моделей для встановлення зон впливу міських поселень певного регіону.

**Метою** даного дослідження є розробка та апробація підходів геопросторової делімітації та метризації суспільно-географічних периферій.

**Завдання.** Досягнення мети потребувало вирішення таких взаємопов'язаних наукових завдань: запропонувати методичні підходи делімітації та метризації суспільно-географічних периферій на регіональному рівні; на прикладі Причорноморського суспільно-географічного району провести апробацію запропонованих підходів.

**Виклад основного матеріалу.** Для делімітації суспільно-географічної периферії нами апробовано 2 підходи, в основі яких покладено тезу про фокуси суспільного життя-міста (Центри) та підпорядковану їм територію із низькою концентрацією ресурсів – Периферію. В цілому, ці основні дефініції концепції «центр-периферія» в нашому розумінні можна сформулювати наступним чином:

- суспільно-географічний центр є частиною регіону, який має функціональні зв'язки зі своєю базою розвитку (перш за все, периферією) і, на відміну від інших частин регіону, виділяється суспільною атрактивністю, високою концентрацією суспільних процесів і явищ, які постійно ускладнюються;
- суспільно-географічна периферія – частина суспільного простору, в межах якої швидкість суспільно-географічних процесів мінімальна або їх вектор не співпадає з вектором розвитку ядер суспільного життя (до яких відносяться перш за все великі та середні міста) [2].

Проаналізуємо підходи делімітації і просторової локалізації суспільно-географічних периферій.

*Підхід перший* – оцінка відстаней. Відстань – є важливою категорією суспільної географії. Концепцію впливу відстані американський географ В. Тоблер використав, щоб сформулювати “Перший закон географії: все з усім пов'язане, але близькі речі більш сильно пов'язані ніж далекі речі”.

В якості критерію оцінювання відстані наводимо розраховані нами середні відстані між обласними центрами – сусідами першого порядку. Причому дані розраховані як для сусідів «свого» суспільно-географічного району, так і сусіднього (таблиця 1).

**Таблиця 1. Середня відстань між обласними центрами України\***

Адміністративні одиниці	Середня відстань між обласними центрами, сусідами першого порядку, км		Співвідношення між середньою відстанню до обласних центрів сусідніх районів та «свого» району
	«Свого» суспільно- географічного району	«Сусіднього» суспільно- географічного району	
<i>Причорноморський суспільно-географічний район</i>			
АР Крим	282,00	365,00	1,29
Одеська	120,00	364,00	3,03
Миколаївська	91,00	255,00	2,80
Херсонська	172,00	348,50	2,03
Разом по району	154,67	328,57	2,12
Разом по Україні	152,36	250,47	1,64

\* розраховано автором

Як бачимо, для Причорноморського району характерним є значне перевищення відстаней в порівнянні із середньоукраїнським показником. Використовуючи такий підхід, можемо виділити периферії на Одеській Півночі та Херсонському Сході (власне АРК не має безпосереднього суходільного кордону із областями сусіднього району).

*Підхід другий* – статистично-картографічний. Використовуючи формулу Г. Карея, находимо радіуси впливів міст в існуючій системі розселення. За Г. Кареем інтенсивність взаємозв'язків між двома містами,  $i$  та  $j$ , може бути розрахована за формулою:

$$(I)_{ij} = \frac{P_i P_j}{D_{ij}}, \quad (1) [4]$$

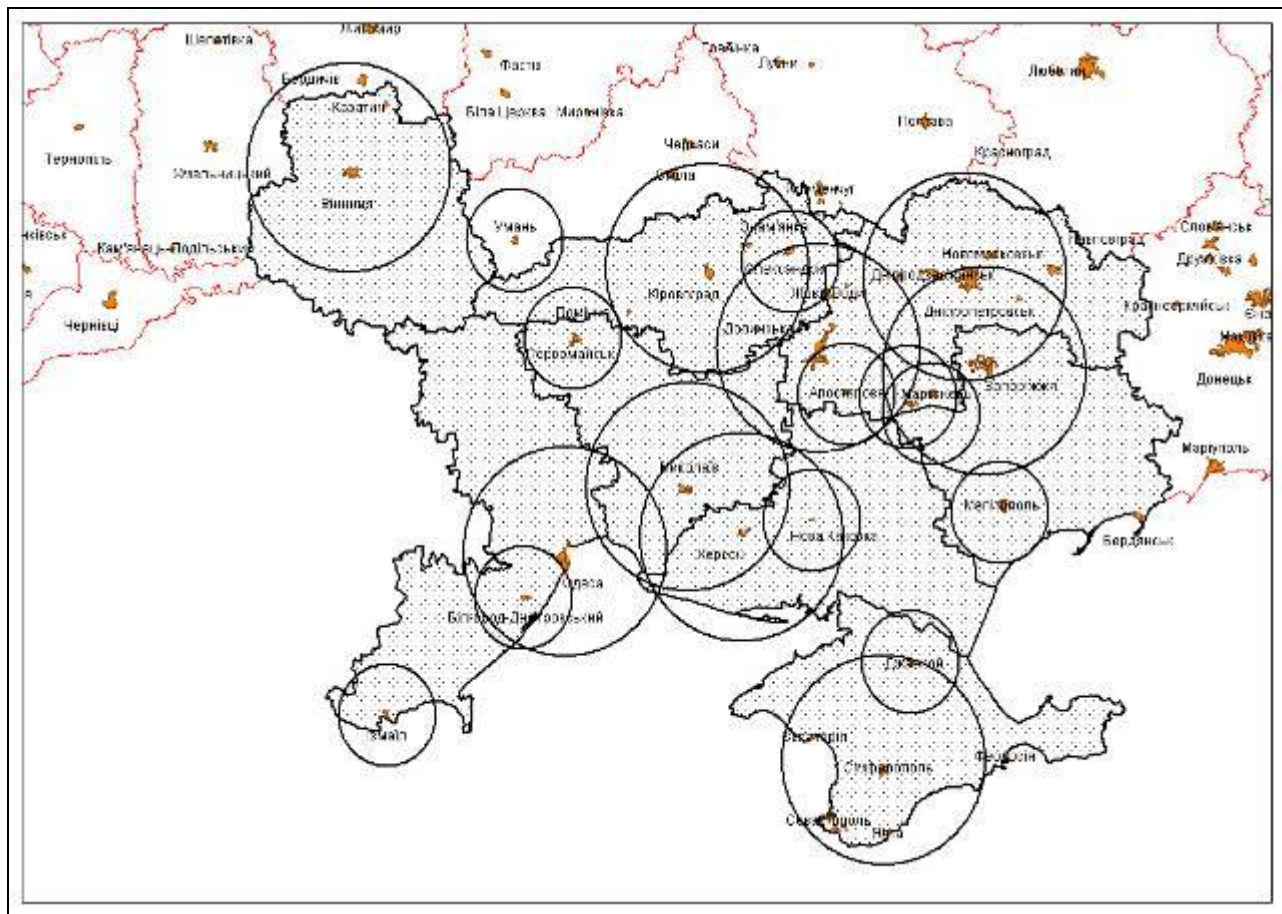
де  $P_i$ ,  $P_j$  – чисельність населення міст  $i$  та  $j$ ;  $D_{ij}$  – відстань між містами  $i$  та  $j$ .

В той же час, особливістю регіону (окрім АРК та Одеської області) є відносно незначна кількість міст, тому для Причорноморського регіону вплив обласних центрів буде надзвичайно високим. Крім того, обласні центри виконують багато безальтернативних функцій (перш за все – управлінських, адміністративних, є важливими медичними і культурними центрами), які, певною мірою, нівелюють відміни у демографічному потенціалі міст. Тому для розрахунку радіусів безпосереднього впливу міст ми вважаємо за доцільне використовувати такі показники:

1. Міста – обласні центри. Радіус безпосереднього впливу складає годинна автодоступність – близько 80 км.

2. Міста із чисельністю населення понад 50 тисяч осіб (з урахуванням населених пунктів у підпорядкуванні міськради) – півгодинна доступність – близько 40 км.

Радіуси просторових впливів міст на прилеглу територію наводимо на рис.1.



**Рис. 1 Радіуси впливу найбільших міст Причорноморського району та прилеглих регіонів**

Зрозуміло, що такий підхід дещо спрощує реальну ситуацію, але результати його застосування, в цілому, відповідають результатам першого підходу.

Як бачимо, на північному та східному кордонах Причорноморського району утворюються суспільні периферії, які не підпадають під безпосередній вплив великих та середніх міст. Відстані в цих векторах є такими, що значно перевищують середню відстань між обласними центрами – сусідами першого порядку межових суспільно-географічних районів України. Безумовно, для Причорноморського району в цілому

суттєвий вплив на середній розмір розглянутої ознаки формує АР Крим зі своїм унікальним географічним положенням.

Таким чином, в межах Причорноморського району ми можемо виділити дві суспільно-географічні периферії, а саме – Північну (одесько-вінницьку) та Східну (запорізько-херсонську). При виконанні подальших завдань дослідження ми розглянемо також показники у Вінницькому регіоні, оскільки Північна периферія та її вінницька ділянка має, на відміну від Східної (запорізької) надзвичайно великі розміри.

До складу визначених об'єктів входять такі адміністративні одиниці:

А) Одеська область – м. Котовськ, Ананівський, Балтський, Кодимський, Котовський, Красноокнянський, Любашівський, Миколаївський, Савранський, Фрунзівський райони;

Б) Херсонська область – Великолепетиський, Верхньорогачицький, Генічеський, Іванівський, Нижньосірогозький, Новотроїцький райони;

В) Вінницька область – Бершадський, Крижопільський, Піщанський, Тростянецький, Чечельницький та Ямпільський райони.

Основні демографічні показники виділених периферійних районів обласних регіонів наведені в таблиці 1. Аналіз таблиці 1 дозволяє зробити висновок про суттєву відміну (в гіршу сторону) демографічних показників периферійних регіонів від середньообласних значень, порівняння із Центром дасть ще більші відміни.

**Таблиця 1. Основні демографічні показники периферій Причорноморського району (2006 р.)\***

<i>Адміністративна приналежність виділених периферій (області)</i>	<i>Формування населення, у %**</i>	<i>Природний приріст, у %</i>	<i>Сальдо міграцій, у %</i>
Вінницька	-15,2 (-8,9)	-12,2 (-7,7)	-3,0 (-1,2)
Одеська	-7,3 (-2,7)	-8,1 (-5,8)	0,8 (3,1)
Херсонська	-14,4 (-8,4)	-7,2 (-5,7)	-5,2 (-2,7)

\* складено автором за даними [8, 9, 9] \*\* в цій та інших колонках таблиці в дужках наводиться середньообласний показник

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Центро-периферійні відношення є незамінним атрибутом географічного простору, зважаючи на значну територіальну диференціацію природно-ресурсних, історичних, соціальних, економічних, екологічних компонентів природи і суспільства. Центро-периферійна будова суспільства ієрархічна, вона відтворюється і проявляється на всіх рівнях геопросторової організації – від локального до глобального. Зважаючи на те, що периферійні території

є значно масштабнішими порівняно з центрами, ядрами, фокусами суспільної діяльності, вони потребують пильної уваги географів.

Для делімітації та метизації периферій запропоновано 2 підходи (оцінки відстаней та статистично-картографічний), які дали однакові результати в процесі апробації.

Подальші напрямки наукового дослідження повинні бути направлені на подальше вдосконалення апарату делімітації периферій та надання їм комплексних суспільно-географічних характеристик з метою розробки регіональних програм розвитку.

1. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии / О. В. Грицай, Г. В. Иоффе, А. Й. Трейвиш. – М.: Наука, 1991. – 168с.
2. Мезенцев К. В. Комунікативність як чинник формування промислово-агломераційного потенціалу міст України / К. В. Мезенцев, О. В. Гладкий. // Вісник Харківського університету. Серія: Геологія – географія – екологія. – № 804. – С.216-223.
3. Пилипенко І.О. Суспільно-географічна периферія Запорізького та Херсонського пограниччя / І.О. Пилипенко // Розвиток географічної думки на півдні України : проблеми і пошуки: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 27-28 вересня 2006 р., Мелітополь / М-во освіти і науки, Мелітопольський держ. пед. ун-т. – Мелітополь : Вид-во “Мелітополь”, 2006. – С. 126-129.
4. Пилипенко І.О. Функціональні відмінності центру та периферії як елементів суспільно-географічного простору / І.О. Пилипенко // Теоретические и прикладные проблемы современной географии: Матер. междунар. науч. конф. памяти академика Г.И. Швевса, 3-5 июня 2009 г., Одесса. – Одесса: Изд-во ВМВ, 2009. – С. 211-213
5. Пилипенко І. О. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції «центр – периферія» / І.О. Пилипенко // Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2008. – Вип. 15. – С.103-107.
6. Руденко А. В. Система «центр-периферія» регіона (на прикладі Республіки Татарстан): автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная и политическая география» / А. В. Руденко. – Москва, 2008. – 21 с.
7. Сажнев М. Л. Функціональний взаєморозвиток сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону (методика та аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / М. Л. Сажнев. – Київ, 2002. – 21 с.
8. Статистичний щорічник Вінничини за 2006 рік / За ред. С. Ігнатова. –Вінниця, 2007. – С. 415-427.
9. Статистичний щорічник Одеської області за 2006 рік / За ред. Т.В. Стоянової. – С.327-337.
10. Статистичний щорічник Херсонської області за 2006 рік / За ред. В.А. Вознюка. – Херсон, 2007. – С. 298-309
11. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: навч.-метод. посібник / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк, З. В. Тітенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
12. Шаблій О. І. Актуальні питання методологій теорії макрорегіоналізації / О. І. Шаблій // Український географічний журнал. – 1999. – № 1 – С.15–18.